

ВОЛОШУК ВІКТОРІЯ ІВАНІВНА
(*Національний університет "Запорізька політехніка"*)
ДОМІНАНТНІ ТРОПИ В ЛІРИЦІ Р.М. РІЛЬКЕ ТА ЇХ ЗБЕРЕЖЕННЯ В
УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ

Волошук В. І. Домінантні тропи в ліриці Р. М. Рільке та їх збереження в українських перекладах

Дана стаття присвячена аналізу стилістичних особливостей ідіостилу Р. М. Рільке на прикладі тропів та їх збереженню в українських перекладах. Використання тропів в ідіостильовому дискурсі поета відіграє структуротвірну роль. Метафора у віршах Рільке є поліфункціональною: вона слугує конкретизації представлення, риторичній меті (підкреслення, виділення, висування) і естетичній виразності. Багатозначний і поетичний світ природи грає в Рільке різними барвами завдяки частковій персоніфікації. Епітети, дають змогу німецькому поету показати предмет зображення з несподіваного боку, знайти в ньому нові риси. Авторські епітети роблять ідіостиль Рільке неповторним і важко перекладеним. Нарешті до домінантних тропів поета відноситься порівняння. Вони характеризуються особливо широким діапазоном зіставлюваних понять. За допомогою порівнянь відбувається зближення таких віддалених понять, як живе й неживе, як фізичне й психічне; порівняння може стосуватися якості і кількості, емоцій і експресії, іншими словами, у порівнянні особливо виразно проявляє себе єдність процесів пізнання людиною світу. Рільке майстер несподіваних порівнянь. Колороніми також часто виступають в порівняннях, створених Рільке. Намагаючись зберегти зміст та ідіостиль Рільке українські перекладачі використовують ряд перекладацьких трансформацій і в більшості випадків їм вдається зберігати тропейне наповнення поезії Рільке. Для передачі метафор перекладачі використовували наступні перекладацькі трансформації: конкретизація, генералізація значень, смисловий (або логічний) розвиток, цілісна перебудова речення тощо. На жаль іноді мова йде про демегафорізацію. При передачі епітетів українські перекладачі користуються додаванням, замінами частин мови та, зрідка, описовим перекладом. Проте епітети як правило відтворюються в перекладах відповідно і зберігаються українськими перекладачами. Щодо порівнянь, то як правило застосовують синтаксичне розгортання (підрядне речення), рідше описовий переклад.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: ідіостиль, метафора, епітет, порівняння, трансформації, конкретизація, додавання, описовий переклад, розгортання.

VOLOSHUK V. I. Dominant tropes in the lyrics of R.M. Rilke, and their preservation in Ukrainian translations

This article is devoted to the analysis of stylistic features of G. M. Rilke's idiostyle on the example of tropes and their preservation in Ukrainian translations. The use of tropes in the poet's idiostyle discourse plays a structural role. The metaphor in Rilke's poems is multifunctional: it serves to specify representation, identifies rhetorical purpose (by emphasizing, highlighting, advancing) and aesthetic expressiveness. Due to partial personification, Rilke's polysemantic and poetic world of nature acquires different colors.

Epithets allow the German poet to show the subject of the image from an unexpected perspective and find new features in it. The author's epithets make Rilke's idiostyle unique and difficult to translate. Finally, comparisons belong to the poet's dominant tropes and are characterized by a particularly wide range of comparable concepts. With the help of comparisons, such distant concepts as the alive and inanimate, physical and mental converge; comparisons can refer to quality and number of emotions and expressions, in other words, comparisons expressively manifest their unity of mastering people's cognitive world. Rilke is a master of unexpected comparisons. Coloronyms often appear in comparisons created by Rilke. Trying to preserve the meaning and style of Rilke, Ukrainian translators use a number of translation transformations and in most cases they manage to keep the tropes of Rilke's poems. To convey metaphors, translators use the following translation transformations: concretization, generalization of meanings, semantic (or logical) development, holistic restructuring of the sentence, etc. Unfortunately, sometimes we come across demetaphorization. When transferring epithets, Ukrainian translators add words, replace a part of the speech and, occasionally, use descriptive translation. However, epithets are generally reproduced in the translation, respectively, and are stored by the translators. As for comparisons, as a rule, syntactic deployment (subordinate clause) is used, as well as descriptive translation.

key words: idiostyle, metaphor, trope, epithet, comparison, transformation, translation, deployment, concretization, addition, descriptive translation.

Поетичний переклад - один з найскладніших для перекладачів. Адже він зумовлений не лише об'єктивними факторами (конкретно-історичним літературним каноном), але й суб'єктивними (поетикою перекладача). Жоден переклад не може бути абсолютно точним, оскільки сама мовна система за своїми об'єктивними даними не може досконало передати зміст оригіналу, що неминуче призводить до втрати певного об'єму інформації. Тут також заміщена особистість перекладача, який при перекодуванні тексту обов'язково випустить щось зі змісту, а також його схильність продемонструвати чи не продемонструвати всі особливості оригіналу [Коптілов 1991, с. 102].

Найпродуктивніший внесок у розвиток вітчизняної теорії поетичного перекладу належить таким дослідникам, як [Бех 1982], [Дудченко 1974], [Коломієць 2006], [Мішустіна 1985], [Содомора 2006], [Чередниченко 2007].

Передати міжкультурний потенціал поетичного першотвору – одна з найскладніших проблем практики перекладу: адже перекладний текст має сприйматися читачем як оригінальний високохудожній твір і водночас із цим зберігати інонаціональний колорит

оригіналу, мовно-національну самобутність культурного середовища, в якому він створювався, та «творчу домінанту» [Коптілов 1991, с. 154].

В Україні інтерес до поезії Рільке зріс у 60-70-ті роки минулого століття. Його вірші перекладають М. П. Бажан, М. О. Лукаш, Д. В. Павличко, В. С. Стус. До творчості Рільке зверталися також М. К. Зеров, М. Г. Йогансен, Л. М. Мосендз та ін. І хоча останнім часом з'явилося багато досліджень його творчості, проте охопити розмаїття образних засобів лірики Рільке занадто важке завдання.

Як відомо, художній твір неможливий без авторської образності. Чи не найяскравішим засобом образності є тропи. Дуже часто вживання тропів є головною особливістю індивідуального стилю письменника. Образність в широкому сенсі цього слова – це живість, наочність, мальовничість зображення – невід'ємна ознака всякого виду мистецтва, форма усвідомлення дійсності з позицій якогось естетичного ідеалу, образність мови – її окремий прояв. Більш вузьке розуміння образності мови побудоване на вживанні слів в переносному значенні, зі зміненою семантикою. Слова, які отримали образне значення в художньому контексті, в якійсь мірі втрачають свою номінативну функцію і отримують яскраве експресивне забарвлення.

Тропеїчне вживання слова – лише один з можливих шляхів створення образності; слово ж містить у собі невичерпні можливості, які реалізуються в атмосфері загальної образності художнього цілого і без перенесення значень. У художньому стилі тропи виконують естетичну функцію, вони тут особливо різноманітні, яскраві й численні, адже художній текст відрізняється поетичними забарвленнями, які досягаються саме завдяки використанню тропів і стилістичних фігур.

Актуальність даної статті визначається необхідністю ідентифікації специфіки особливостей перекладу поетичних художніх творів на стилістичному рівні, а саме в поезії німецького письменника Р. М. Рільке.

Об'єктом дослідження виступає індивідуальний стиль Р. М. Рільке та його збереження в україномовних перекладах.

Предметом дослідження є стилістичні засоби (тропи), як вагомі складові ідіостилу Р.М.Рільке та трансформації використані в українських перекладах при їх передачі.

Метою даної статті є не лише виокремлення стильових рис побудови віршів Рільке, які є ключовими для його індивідуального стилю, але й аналіз збереження цієї образної манери у віршах різних українських перекладачів.

У процесі аналізу було застосовано такі **методи дослідження**: системно-функціональний метод – для вивчення функціонування мовних одиниць в поетичних текстах; метод компонентного аналізу – для встановлення структури та змісту мовних одиниць; метод стилістичного аналізу – для вивчення стилістичних особливостей аналізованих текстів; компаративний метод – для виявлення особливостей та відмінностей текстів оригіналу та перекладу; метод перекладацького аналізу – для аналізу труднощів, що можуть виникнути під час перекладу текстів даного типу та виявлення шляхів їх подолання через застосування перекладацьких трансформацій.

Одним з критеріїв репрезентативності художнього перекладу є збереження по можливості більшої кількості тропів і фігур мовлення як важливої складової художньої стилістики того чи іншого твору. Переклад стилістичних прийомів, які несуть образний заряд твору, часто викликає труднощі у перекладачів через національні особливості стилістичних систем різних мов. Всі лінгвісти наполягають на необхідності збереження образу оригіналу в перекладі, тому що перш за все, перекладач повинен намагатися відтворити функцію прийому, а не сам прийом. Для перекладу образного засобу треба визначити його інформаційний зміст, його семантичну структуру. У випадку, коли компенсація образу/тропу не знайдена і передача його неможлива, передається лише понятійний зміст образу. Основним завданням перекладача є відтворення не самого прийому, а функції, ефекту, який даний троп утворює в мові оригіналу. Для цього використовуються різноманітні трансформації. На нашу думку проблема перекладу

стилістичних засобів художнього тексту може бути подолана, беручи до уваги особливості індивідуального стилю письменника.

Серед улюблених тропів поета, які і формують його ідіостиль головне місце посідає метафора. Вона є не лише ресурсом образного (поетичного) мовлення, але й джерелом нових значень слів, які здатні виконувати описову та номінативну функції, закріплюючись за індивідом у якості його назв. У цьому випадку метафоризація призводить до заміщення одного значення іншим.

Метафора у віршах Рільке є поліфункціональною: вона слугує конкретизації представлення, риторичній меті (підкреслення, виділення, висування) і естетичній виразності.

Метафоризація значення в поезіях Рільке може відбуватися в межах однієї функціональної категорії слів або супроводжуватися синтаксичним зсувом. Оскільки метафора належить до виразно індивідуальних, суб'єктивно позначених тропів, введення її у текст потребує вміння, такту і високого естетичного чуття. Так само, як і вміння зберегти таку авторську метафору при перекладі.

dränge sie zur	щоб геть	Дозріти.	Звели плодам	нехай останній
Vollendung hin,	дозріти, щоб	Довшого вділи	зливатися в одно,	плід іще дозріє
und jage	солодкість	їм строку	дай цим плодам ще	і виповниться
die letzte Süße	in соку	Для	дві спекотні днини,	соком. Заяріє
den schweren	відтак вином	стиглості,	дай стиглості,	останнім
Wein.[Rilke]	зробилася	щоб солодощі	солодкі крапельни	хмелем в
	тяжким.	соку	дай обернути на	ярому вині.
	Бажан[9]	Перебродили	важке вино.	Стус[9]
		на важке вино.	Фішбейн[9]	
		Москаленко[9]		

В наведеному прикладі з вірша «Herbsttag», на жаль, жоден за перекладачів не зберіг метафору «**jage die letzte Süße**» (досл. вполюй останню сладість). Бажан використовує описовий переклад «щоб солодкість соку відтак вином зробилася тяжким», так само як і Москаленко "щоб солодощі соку перебродили", а Стус також уникає метафори використовуючи однорідні дієслова «дозріє і виповниться соком». Найбільш наближений до метафоричності переклад Фішбейна "солодкі крапельни дай обернути на важке вино" Тобто деметафоризація в більшості наведених перекладів йде шляхом описового перекладу.

Одним з різновидів метафори є персоніфікація. Це - наділення неживих предметів рисами, ознаками, властивостями людини. Таке уособлення може бути частковим: певні явища природи, неживі предмети, стихійні сили, які оточують людину, в описах наділяються здатністю почувати, мислити, діяти. Саме персоніфікацію найчастіше використовує німецький поет:

dann geht die Einsamkeit mit den Flüssen „Einsamkeit“ [Rilke]	Тоді самотність спливає річками. Стус[9]	тоді самотність падає дощем Бурковський[9]
Wie in der Hand ein Schwefelzündholz, weiß, eh es zur Flamme kommt, nach allen Seiten zuckende Zungen streckt -: beginnt im Kreis «Spanische Tänzerin» [Rilke]	Немов сірник доторкнутий вогнем, що, не спанувши, язичками грає, — Бажан [12]	Немов сірник, що тільки спалахне — враз язикате полум'я займеться. Стус[12]

В першому прикладі в вірші «Einsamkeit» Стус зберігає метафору, просто замінює дієслово «**geht**» (йде) на «спливає», щоправда більш логічною щодо річки, а перекладач І. Бурковський навіть додає образності метафоричний опис "самотність падає дощем". В другому прикладі із твору «Spanische Tänzerin» метафора також збережена обома перекладачами. Бажан використовує словосполучення «язичками грає», в Стуса ж метафора

перейшла у епітет «язикате полум'я». Тобто він заміняє одну частину мови іншою, але зберігає метафору Рільке з вогнем.

У вірші «Herbst» німецький поет використовує розгорнуту метафору, як і в багатьох інших випадках. Перекладачу дуже складно зберегти такі метафори як в оригіналі:

Und in den Nächten *fällt die schwere Erde* І з темряви, з ночей, із зорепаду
aus allen Sternen in die Einsamkeit. [Rilke] *розприскує земля останній жар.*
Стус[12]

В. Стус в цілому також перекладає метафорично. Але багато втрачається. По-перше втрачається лейтмотивне слово «fallen» (перекладач замінює його на «розприскує»), по-друге, Стус опускає важливий епітет «*die schwere Erde*». Одночасно з опущенням він використовує трансформацію додавання (емоційного нагнітання): замість німецького «die Nächte» - однорідні іменники «із темряви, із ночей», а замість «зірок» в перекладі більш поетичний відповідник «зорепад».

Можна зробити висновок, що метафора в творах Рільке є чи не найважчим тропом для збереження в україномовних перекладах.

Ідіостиль Рільке важко уявити без різнобарвних та багатозмістовних епітетів. Епітет – один із основних тропів поетичного мовлення, призначений підкреслювати характерну рису, визначальну якість певного предмета або явища і, потрапивши в нове семантичне поле, збагачувати це поле новим емоційним та смисловим нюансом. Завдяки епітету предмет набуває образної характеристики. Епітети, як і інші тропи, дають змогу показати предмет зображення з несподіваного боку, знайти в ньому нові риси.

Епітети можна зустріти майже в кожній строчці поезій Рільке. Багато загальноприйнятих описів, але, як правило, епітети є авторськими. Тому прикладів може бути безліч, і в роботі ми наведемо лише найяскравіші випадки епітетів та засоби їх передачі українською мовою. Одна зі строф вірша «Abend in Skåne» перенасичена епітетами при описі кольорів:

Selig liches Blau,
in das sich immer *reinere Wolken* drängen,
Und drunter alle Weiß in Übergängen,
und drüber jenes *dünne, große Grau,*
warmwallend wie auf roter Untermalung,
und über allem diese stille Strahlung
sinkender Sonne.
Wunderlicher Bau, [Rilke]

Он *ясниться*
блакить, і чисті плинуть в ній *хмарини*,
вгорі мигочуть білого всі зміни,
а низом *сіре лагідно сріблиться*,
забарвлене рожевим теплим тоном,
і за промінним тихосейним лоном
зникає сонце.
Дивна кам'яниця,
Бажан[9]

На наш погляд, уривок не надто вдався М Бажану в плані збереження епітетового ряду. Він замінює прикметники дієсловами «*ясниться блакить*», «*зникає сонце*», або взагалі випускає їх («*reinere Wolken*» - просто «хмарини»). З 6 епітетів оригінала залишається лише два.

До авторських епітетів без сумніву можна віднести такі як 1.) «*teilnahmslose Jahr*» (der Tod des Dichters) [Rilke] – на жаль не збережений перекладачами «у час, який байдуже далі йде» [Rilke] у Бажана, та зовсім проігнорований Стусом «розходились над кратером п'тьми». 2.) «*ein dunkles unverwundnes grausames Etwas*» (Abschied), блискуче перекладене Стусом «як темно-невловиме, жорстоке щось» [12]. 3.) «*ängstlichen Fenster*» (der Schauende) [Rilke] В. Стус перекладає розгортанням «в холодні шиби лячно пнуться» [8].

Улюбленим прийомом Рільке є контрастне комбінування абстрактного іменника з прикметником-епітетом, що його характеризує. Таким чином він передає одночасно подію й емоційний стан.

Der Abdruck meiner kleinsten Bewegung
bleibt in der *seidenen Stille* sichtbar
Die Stille[Rilke]

Зримим відбитком найменший мій порух
лишить на тиші *шовковий свій слід.*
Бажан[10]
Навіть найменшого поруху тони —

видимі в *тишій шовково-м'якій*;
Тичина[10]

und bläst uns eine *schwarze Einsamkeit*, і *чорна самота* поймає нас,—
durch die wir rasen wie ein *rascher Traum*: крізь неї ринем, як *примари*, ми.
Der Knabe[Rilke] Бажан[10]

В першому випадку М. Бажан зберігає епітет «шовковий», але співвідносить його з іменником «слід» замість «тиша». Зате зберігти красномовний епітет повністю вдається П. Тичині "в *тишій шовково-м'якій*". Поет для рими просто ставить описовий епітет після іменника. Авторський епітет «*schwarze Einsamkeit*» вдало перекладений і збережений повністю «чорна самотність». Останній приклад Бажан зберігає змістовно, проте використовує трансформацію ущільнення і втрачає епітет (замість «*rascher Traum*» просто «примара»)

Одним з найуживаніших тропів в творах Рільке є також порівняння - троп, побудований на зіставленні певного предмета з іншим для художнього опису цього предмета. Порівняння характеризуються особливо широким діапазоном зіставляваних понять, з одного боку, і оцінністю – з іншого. За допомогою порівнянь відбувається зближення таких віддалених понять, як живе й неживе, як фізичне й психічне; порівняння може стосуватися якості і кількості, емоцій і експресії, іншими словами, у порівнянні особливо виразно проявляє себе єдність процесів пізнання людиною світу. Рільке майстер несподіваних порівнянь. Наприклад в вірші «Einsamkeit» він порівнює самотність з природним явищем, а саме дощем:

Die Einsamkeit ist wie ein Regen. Самотність — то як дощ, Самотність — ніби дощ.
Sie steigt vom Meer den Abenden як злива: Назустріч вечорам
entgegen; [Rilke] здійснюється надвечір, здійснюється від моря
Бурковський[9] Стус[9]

Німецький поет в одній строфі поєднує порівняння з метафорою. Перекладачі Бурковський і Стус блискуче справляються з надзавданням і зберігають обидва стильові явища. В порівнянні він до того ж Бурковський додає градацію, що посилює враження «*Самотність — то як дощ, як злива*». Метафора «Sie steigt vom Meer den Abenden entgegen» також збережена в обох перекладах «здіймається надвечір» та "здіймається від моря".

Часто порівняння в Рільке пов'язані з кольоронімами: «grau wie ein Markstein» (Pont du Carrousel), «wie auf roter Untermalung» (Abend in Skåne) тощо. Такі порівняння не важко зберегти, що й роблять перекладачі українською «сірий, як стовп на межах двох чужих країн» (Стус), «забарвлене рожевим теплим тоном» (Бажан).

Але як правило, особливо в своїх сонетах, поет порівнює людей чи їх поведінку з явищами природи або тваринами:

Wehe, wo sind wir? Immer noch freier, Де ж ми є? *Наче дракони дрімучі*,
wie die losgerissenen Drachen ми, навіжені, прорвались з полону
jagen wir halbhoch, mit Rändern von Lachen прагнучи волі. А сміх наш холоне,
Сонет 26 частина друга[Rilke] Бажан [11]

Blinde, der Bettler, ist selbst dem kupfernen А сліпий той, жебрак, — він для мідного
Zehner шага весь —
wie ein verlorener Ort, wie das staubige Eck *наче місце порожнє, як порох поза*
unterm Schrank. *кутками.*
Сонет 19 частина друга[Rilke] Бажан [11]

В першому прикладі з сонету перекладач Бажан зберігає порівняння з драконами, щоправда прикметник «*losgerissenen*» (втрачені) замінює трохи більш експресивним прикметником «дрімучі». В другому випадку завдання перекладача ускладнилося, тому що

Рільке розставляє два порівняння безпосередньо одне за одним. Але М. Бажан справляється з цим викликом. Лише уникає тавтології сполучників (як робить це Рільке) використовуючи різні сполучники «ніби» і «як».

Іноді, але не часто, в Рільке на допомогу порівнянню слугує й синтаксис. Поет використовує умовні порівняльні речення зі сполучником «als» та кон'юнктивом. В такому випадку перекладати стає набагато важче:

Und dann: <i>als würde ihr das Feuer knapp,</i>	<i>Коли ж вогонь її немов опік,</i>	<i>Неначе цей вогонь її знеміг.</i>
nimmt sie es ganz zusamm und wirft es ab	його зірвала і жбурнула вбік	Вона його пошпурила до ніг,
Spanische Tänzerin[Rilke]	Бажан[12]	Стус[12]

Обидва перекладача відтворюють порівняння. Щоправда за змістом і за граматикую ближче до оригіналу переклад М. Бажана. Він зберігає не лише порівняння але й умовний стан «немов її опік». Переклад В. Стуса також є цілком адекватним. Проте змістовно Стус часто градує, нагітає і збільшує і без того емотивну мову Рільке. Адже дієслово «знеміг» набагато ширше німецького «knapp».

Висновки: Отже поетичне мовлення Рільке неможливо уявити без тропів. Метафора в Рільке є не лише ресурсом образного (поетичного) мовлення, але й джерелом нових значень слів, які здатні виконувати описову та номінативну функції, закріплюючись за індивідом у якості його назв. У цьому випадку метафоризація призводить до заміщення одного значення іншим. Несподівані асоціативні зв'язки між віддаленими поняттями і є найчастіше поетичною знахідкою автора. Для передачі метафор перекладачі використовували наступні перекладацькі трансформації: конкретизація, генералізація значень, смисловий (або логічний) розвиток, цілісна перебудова речення тощо. На жаль, нерідко мова йде про деметафоризацію. Рідко вдається зберегти в перекладі поетично-авторську метафору.

Характерні для поетичного тексту взагалі, та особливо улюблені Рільке багаточислені та експресивні епітети. При передачі епітетів українські перекладачі користуються додаванням, замінами частини мови та, зрідка, описовим перекладом. Проте епітети як правило відтворюються в перекладах відповідно і зберігаються українськими перекладачами.

Поетичні порівняння оригіналу також в більшості випадків зберігаються в українських перекладах. В. Стус, М. Бажан, І. Бурковський, П. Тичина, М. Фішбейн та інші намагаються перекласти порівняння або принаймні зберегти образ порівняння підбираючи відповідні поняття, що пояснюють предмет порівняння. Якщо ж доводиться застосовувати трансформації, то йдеться перш за все про синтаксичне розгортання (підрядне речення), підбір еквіваленту, рідко про описовий переклад.

Результати і перспективи подальшого дослідження: Творчість Р. М. Рільке та зацікавленість українських поетів – перекладачів, у ній дають необмежений матеріал для подальших досліджень як на всіх мовних рівнях, так і в обробці і відтворенні поетичного задуму при перекладі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех В. П. Гармонія змісту й форми в поетичному перекладі // «Хай слово мовлено інакше...»: [статті з теорії, критики та історії художнього перекладу]. К.: Дніпро, 1982. С. 65-78.
2. Дудченко М. Н. Поэтическая метафора и способы ее воссоздания в украинских стихотворных переводах: автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки». К., 1974. 32 с.
3. Коломієць Л. В. Еволюція напрямів в англо-українському поетичному перекладі кінця ХІХ початку ХХІ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. филол. наук: спец. 10.02.16 «Перекладознавство». К., 2006. 41 с.
4. Коптилов В. В. Вопросы теории художественного перевода. М.: Художественная литература, 1991. 230 с.
5. Мишустина А. А. Структурные особенности поэтического образа оригинала и перевода: автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.05 «Романские языки». К., 1985. 21 с.
6. Содомора А. О. Студії одного вірша. Львів: ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. 366 с.
7. Чередниченко О. І. Про мову і переклад. К.: Либідь, 2007. 248 с.
8. Рільке Р. М. Книга образів Другої книги, друга частина / з нім. пер. В. С. Стус, М. П. Бажан. URL: http://rilke.org.ua/verses/bilder2_2_uk.html.
9. Рільке Р. М. Книга образів Першої книги, друга частина / з нім. пер. В. С. Стус, М. П. Бажан, М. Москаленко, М. Фішбейн, І Бурковський. URL: http://rilke.org.ua/verses/bilder1_2_uk.html.

10. *Рільке Р. М.* Книга образів Першої книги, перша частина / з нім. пер. В. С. Стус, М. П. Бажан, П. Тичина. URL : http://rilke.org.ua/verses/bilder1_1_uk.html.
11. *Рільке Р. М.* Сонети до Орфея / з нім. пер. М. П. Бажан. URL : http://rilke.org.ua/verses/orpheus_bazhan.html.
12. *Рільке Р. М.* Нові вірші / з нім. пер. В. С. Стус, М. П. Бажан. URL : http://rilke.org.ua/verses/neue1_uk.html.
13. *Rilke R. M.* URL : <http://rainer-mariarilke.de>